

İSPİR VE ÇEVRESİNİN TURİZM İMKÂN VE SORUNLARI

Prof. Dr. Haluk Tanrıverdi
İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,
Turizm İşletmeciliği Bölümü Öğretim Üyesi

Özet

İspir ve çevresi coğrafi konumu, zengin kültürel yapı, sosyal ve tarihi medeniyet varlıkları ile fiziki açıdan çok önemli özelliklere sahiptir. Bu yüzden bölge turizm motifleri ve çekicilikleri açısından önemli bir turizm potansiyelini barındırmaktadır. Dini turizm, panayır turizmi; eko-turizm potansiyeli açısından dağ turizmi, yayla turizmi, mağara turizmi, akarsu turizmi, kuş gözlemciliği, flora turizmi, av turizmi, göl turizmi ve diğer eko-turizm potansiyeli bunların arasında yer alır. Fakat bu fırsatları yeterince değerlendirilemeyen bölgemizin turizm faaliyetleri düzeyi ülke ortalamasının altında bulunmaktadır. Yeterince analiz edilmeyen ve planlı olmayan turizm yönelik çalışmaların turizm gelişimine hizmet etmekten ziyade, mevcut varlıkların tahribi, bozulması ve yok olması da mümkün olabilmektedir. Bu çalışmada İspir ve bölgesinin turizm faaliyetleri açısından önemi, barındırdığı turizm fırsatları ve sorunları analiz edilerek sorunların çözümüne ilişkin öneriler getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler

İspir ve Çevresi, turizm, motif ve çekicilikler, fırsatlar, sorunlar.

Turizm

Turizm, insanların kendi konaklama yerleri dışında sürekli yerleşme amacı gütmek üzere yapılan seyahat ve geçici konaklamalarla ilgilidir (Olalı, 1990). Turizm hizmet endüstrisi olduğu kadar kültür endüstrisi unsurlarını da içerir. Turizm; siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelere duyarlıdır. Turizmin ekonomiye katkısı her geçen gün artmaktadır. Turizm, pek çok ülke ve bölgenin kalkınmasında ve tanıtılmasında önemli bir araçtır. Dünyanın en büyük endüstrisi olarak tanımlanan turizmde planlama büyük önem taşımaktadır. Planlanmamış bir turizm gelişimi sorunlara yol açmaktadır. Plansız bir turizm faaliyeti, toplumun sosyal yapısı üzerinde değişimlere yol açabileceği gibi ulaştırma, genel hizmet ve tesislerde artan bir talep oluşturabilir ve çevresel bozulmalara yol açabilir (Avcıkurt, 2015; Kozak, Akoğlan Kozak, & Kozak, 2015; Dolmacı & Bulgan, 2013, s. 4854).

Turizm faaliyetleri açısından gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeteneklerini tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarının kullanılması turizmin sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir (Akoğlan Kozak ve Bağcı, 2012). Ekonomik, sosyal ve kültürel fayda oluşturan özelliğinin farkında olan ülkeler turizm sektörünün gelişmesine öncelik vermektedir. Turizm kalkınmada en önemli araçlardan biridir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde teşvik edilmekte ve yönetimlerin büyük desteğini almaktadır. Bir bölgede üretilen mal ve hizmet o bölge dışından birisi tarafından satın alındığında o bölgeye para girmiş olur. Turizmin çarpan kavramı, ekonomik bağımsızlığın da göstergesidir (Alpago ve Koç, 2016). Türkiye turizm açısından çarpan katsayısı 1.96 olduğu ve ekonomik açıdan kendine yeten konumda olduğu söylenebilir (İçöz ve Kozak, 2002; Aslan, 2010).

Turizmde Türkiye Hakkında Genel Bilgiler

Türkiye Dünya'nın önemli turizm destinasyonlarından biridir. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütüne göre 41 Milyon turist ülkemizi ziyaret etmiştir. Turizm geliri ise 34,3 milyar dolarıdır (Avcıkurt ve İlban, 2016, s. 165). Turizm işletme belgeli tesislerin yatak kapasitesi 850.000 civarındadır. Bu sayı yatırım belgeli tesisleri ile birlikte 1,2 milyon yatak kapasitesi-

ne ulaşmaktadır (TURSAB, 2016). Turizm gelirlerinde Türkiye dünyada 11. Sıradadır. Turizm en çok istihdam oluşturan 2. en büyük sektördür. Türkiye Turizm Strateji Eylem Planı 2023' e göre; Kültürel, tarihi ve coğrafi değerlerin koruma-kullanım dengesi içinde kullanılması ve turizm alternatiflerinin geliştirilerek ülkenin turizmden alacağı payın artırılması ve sürdürülebilir turizme yönelik hedefler belirlenmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007).

Turizmin sınıflandırılması Açısından İspir ve Çevresinin Özellikleri:

İspir turizmi genelde iç turizme dayalıdır. Sayısal açıdan genelde ferdi turizm ve kısmen grup turizmi faaliyetleri görülmektedir. Zamana göre, yaz turizmi, kış turizmi, sezon içi ve sezon dışı turizme uygunluk gösterir. Yaş gruplarına göre: gençlik turizmi 14-25 yaş; orta yaş turizmi 25-64 yaş grubu; 3. Yaş turizmi: 65 ve üzeri yaş gruplarına uygunluk göstermektedir. Gelir düzeyine göre: sosyal turizm (turisti asgari ihtiyaçlarının bir parçası olarak seyahat edebilir hale getirmek, fiziki ve ruhi gücünü iyileştirmek), geleneksel turizm (geleneksel, sosyal ve kültürel açıdan işletmelerin hizmetlerinden faydalanmak) gruplarına uygunluk göstermektedir. Ulaşım araçlarına göre: hava yolu, karayolu, konaklama şekline göre: otel ve pansiyon; amaca göre: sağlık turizmi, termal turizm, kültür turizmi; eski sanat ve eserlerin, tarihi yapılar, müzeler, eski uygarlık kalıntıları, av turizmi türlerine uygundur. İlçelerde faaliyet alanları, konaklama yerleri, devlet ofisleri, ulaşım, restoranlar mevcuttur.

İspir'de Turizm motifleri ve çekicilikleri

Turizm motifleri: Sağlık, değişiklik arzusu, egzotik yerler aramak, dinlenme ve rahatlama, öğrenme, benlik duygusu ve nefsi tatmin, alışveriş, sosyal ilişkiler kurma ve geliştirme, manevi değerleri görme arzusu ve İspirde bulunan turistik çekicilikler bölgeye yapılan turistik faaliyetleri etkilemektedir (Dinçer, Yozcu ve Gedik, 2015, s. 10).

Turistik çekicilikler: Çekicilik, turistlerin seyahat etmek istediği bir yeri, diğer bir yere tercih etmesini etkileyen unsurlardır. Çekicilik, turistik harekete neden olan yöreler ve olaylar olabilir. Turistik çekicilikler doğal, sosyo-kültürel, ekonomik ve psikolojik unsurları ihtiva eder (Kozak, Akoğlan Kozak ve Kozak, 2012, s. 42-43; Hazar, 2016, s. 31-52).

İspir ve Pazaryolu'nun Turizm Potansiyeli

Aktemur (2008) İspir'in sahip olduğu kültürel varlıklarını belirttiği çalışmada; İspir ilçesinde bulunan tarihi ve kültür varlıkları Turizm açısından İspir Kalesi, Semehrek kalesi, Karahan Kalesi, Fısırik Kalesi, Sanduk Kalesi, Viranşehir Harabeleri şeklinde belirtilmektedir. Diğer taraftan Kültür turizmi açısından; Dini turizm, Panayır Turizmi; Eko-Turizm Potansiyeli açısından Dağ turizmi, Yayla turizmi, Mağara turizmi, Akarsu turizmi, Kuş gözlemciliği, Flora turizmi, Av turizmi, Göl turizmi ve Diğer eko-turizm potansiyeli olarak detaylı bir şekilde incelenmiştir.

İspir ve Pazaryolu'nun sahip olduğu coğrafi yapı ve tabii kaynaklarının; yayla turizmi, trekking, yamaç paraşütü, kuş gözlemi, rafting gibi kırsal turizm faaliyetlerine uygun olduğu tespit edilmiştir (Şimşek ve Güreşçi, 2008, s. 527-532). Çoruh havzasının eko ve botanik turizm potansiyeli açısından trekking ve tabiat yürüyüşleri, yaban hayatı gözleme ve nehir seyahati, yayla turizmi, su sporları, doğal flora ve fauna keşfi, botanik turizmi, dağ turizmi, tehlikeli sporlar, kayak,

at biniciliği, tabii hayatı inceleme, çevre eğitimi, arazi bisikleti, flora keşfi, tabiat kampı, tabiat dostu konaklama, bitkisel ekoturizm, atıcılık, olta balıkçılığı veya sportif balıkçılık, mağara araştırması, göçmen kuşların tercih ettiği göç yolları üzerinde bulunduğu için kuş gözleme, kamp yapma gibi ekoturizm aktiviteleri bakımından önemli bir bölge olduğu ifade edilmektedir (Çakmakçı, Erdoğan ve Ayıldız, 2008, s. 457-475). Yine yukarıda belirtilen ekoturizm potansiyeline ilave olarak tarihi eser ve tarih turizmi açısından önemli potansiyele sahip olduğu söylenebilir. İspir hem tabiat güzellikleri ile hem de tarihi kalıntılarıyla turizme elverişli unsurları barındırmaktadır. İspir'in mikro klima yapısı hayvansal ve bitkisel çeşitlilik ile beraber, kur, turizmi, tarım turizmi ve eko turizm için elverişlidir (Özer, Sezen, Demircan ve Demir, 2008, s. 477-490). Son dönemlerde gerek İspir civarında ve gerekse şehir içinde konaklama açısından yeni tesislerin yapılması ve hizmete sunulması olumlu olarak görülmektedir.

Kaynak: Özer ve Ark.:2008; Çakmakçı ve Ark.:2008; Şimşek, Güreşçi: 2008.

İspir ve Pazaryolu'nun Turistik Ürün ve Unsurları Açısından Fırsatları ve Sorunları

İspir ve çevresi ait olduğu havza, bulunduğu coğrafi konum, taşıdığı tarihi ve kültürel değerler ve fiziki coğrafya açısından turizme yönelik önemli fırsatları barındırmaktadır. Bir camide kulanın namaz, bir cenaze töreni, bir köy düğünü, folklor, müze, mehter takımı, turistin kültür görüşüne eklenen olaylardır. Tabiat, iklim, yeni tutulmuş bir balık, ağaçtan henüz koparılmış bir meyve, zevklerin en büyüğüdür. Mahalli yemek imkânı bulmak, yukarıda belirtilen zevkleri tatmak, bu tecrübeyi ve heyecanı ülkesine döndüğünde övünerek anlatmak turizmi doğuran sebeplerdir. Diğer taraftan, bölgenin yerel kültürü ve çevresi içinde turizmin harmonlanması, yerel toplumun çekiciliğine ve etkinliğine odaklanması, yerel hizmetlerin, yerel mülkiyet ve yönetimi, birçok yerel ürünün turisti ihtiyacı için kullanılması, kaynakları korumanın önemli nedeniyse İspir ve çevresi eko-turizmin açısından da önemli fırsatları barındırmaktadır. Ayrıca, günümüzün sanayileşme ve şehirleşmenin beraberinde getirdiği hızlandırılmış yaşamda aşırı aktivite gerektiren tatiller dışında insanlar artık günlük yaşamda karşılaşabilecekleri daha yavaş seyahatlere yönelmektedirler. Hızlandırılmış yaşam tarzından kaçma, kafa dinlenen huzurlu yerler, kırsal turizm, kültür turizmine uygun yerlere yönelme, kasaba halkıyla birlikte zaman geçirme, bir kır evinde dinlenme, misafir tatili, ailenin yanında kalma fırsatı tanınması, çiftlik gezileri gibi aktiviteler gitteğe daha önem kazanmaktadır. Bu sebeplerden dolayı İspir ve çevresi önemli turizm fırsatlarına sahiptir.

İspir ve Pazaryolu'nun sahip olduğu turistik ürün ve unsurlar değerlendirildiğinde; turizm arz kaynakları arasında yer alan, iklim, coğrafya şekli, jeolojik yapısı, doğal harikalar, şifalı sular, kaplıcalar bakımından oldukça zengin bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Ancak bölgenin yeterince tanıtılmaması, bölgenin tanıma yetersizliği ve kaynakların yeterince değerlendirilememesi sahip olunan potansiyele ulaşamamasına neden olduğu söylenebilir. İspir ve Pazaryolu doğal güzellikler açısından su kaynakları, dere ve çayların üzerinde bilimsizce yapılan Hidro elektrik santralleri nedeniyle su kaynaklarının çevresel tehdit altında kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle İspir ağır çevre sorunları ile karşı karşıyadır. Akan ve durgun sular, insan ve hayvan artıkları ile kirlenmekte,

İspir ve Pazaryolu'nda Turizm Türlerine Göre Turizm Potansiyeli

Turizm Çeşitleri	Bulunduğu Yer		
Kültürel Turizm		Kırsal Turizmi	
Tarihi ve Kültürel Varlıklar	İspir Kalesi ve Camii, Semehrek Kalesi, Melik Halil Gazi Camii, Kanuni Sultan Süleyman'ın Kitabesi, Yazıcızade Çeşmesi, Devedağı Kalesi, Maden kalesi, Cankurtaran Kalesi, Yağlı Vi-ranşehir Harabeleri, Saltuklu Mezarları, Numanpaşa Köyü Kalıntıları, Alacabük Han Kalıntısı, Koç Köyü Tarihi Taş Kemer Köprüsü, Tuğrulşah Camii, Sandık Kalesi, Karakale (Mohurgot) Kalesi, Sırakonaklar Der Ağza Mağarası, Elmalı Mağarası, Yedigöze Kalıntıları, Akkoyunlu Harabeleri, Karahan Kale ve Harabeleri, Köprüköy Kilise Kalıntıları, Petekli Manastırı, Neron'un Teknesi, Kale Deres, Demirkaya Köyü Kalıntıları, Fısırik Kalesi, Saka Baba TÜRBESİ	Yayla Turizmi Kavak Dağı (Eşkens Yaylası)	Viranşehir Yaylası, Mor Yayla, Yedigöller Yaylası, Çamlıca Yaylası
		Dağ Turizmi	Korga Dağı, Kaçkar Dağları, Sandık Dağı, Kemer Dağı, Tatos Dağları, Hunut Dağı, Pamuklu Dağ, Kavak Dağı, Çipot Dağı, Dap Dağı, Dilek Dağı, Ansiyor Dağı, Verçenik Tepesi
		Kamp Turizmi	Korga Dağı, Kaçkar Dağları, Sandık Dağı, İspir Doğa Sporları Merkezi
		Dağ ve Doğa Yürüyüşleri (Trekking)	Kaçkar Dağları, Çoruh Nehri Çevresi
		Çim Kayağı	Kaçkar Dağları
Festival ve Panayır Turizmi	Kültür ve Sanat Festivali (15 Haziran) İspir Panayırını (20-27 Eylül)	Hava Sporları (Balon ve Yamaç Paraşütçülüğü)	Kaçkar Dağları
		Mağara Turizmi	Elmalı Çam Mağarası
Dini Turizm	Tuğrulşah Camii, İspir Kale Mescidi, Çarşı Camii, Melik Halil Gazi Mescidi, Numan Paşa Camii, Kadioğlu Medresesi, Numan paşa Medresesi, Ömer Paşa Türbesi, Derviş Melik Halil Türbesi	Akarsu Turizmi ve Spor-tif Olta Balıkçılığı	Çoruh Nehri, Yağlı Deresi, Yunus Deresi, Kân Deresi, Aksu Deresi
		Akarsu-Rafting Turizmi	Çoruh nehri
		Kuş ve Kelebek Gö-zlemciliği	Çoruh Nehri ve Vadisi
		Flora Turizmi	Kaçkar Dağları, Sandık Dağı, Korga Dağı, Çoruh Havzası Yedigöller
		Av Turizmi	Kaçkar Dağları
		Göl Turizmi	Yedigöller

koşullarda kanalizasyon boruları önem alınmadan akarsulara tahliye edilmekte, zararlı hayvanların böceklerle özellikle karasinek, sivrisineklerin üreyip, çoğalmalarına ortam oluşturmaktadır. Verimli ve etkili olmayan Hidro elektrik santrallerinin, hayvan türleri, bitki örtüsüne zarar verebileceği düşünülebilir. İspir ve Pazaryolu'nun sahip olduğu tarihi eserler ve anıtlar, müzeler; toplumsal yapı sağlıklı turizm bilincinin oluşturulmaması, toplumdaki turizm bilincinin yeterince oluşmaması nedeniyle zarara uğrayabileceği düşünülebilir. Ekonomik açıdan İspir ve Pazaryolu turizmi incelendiğinde bölge halkı ve girişimci işbirliği yetersizliği, temiz enerji kaynaklarından yoksunluk, Türkiye genel ortalamasının altında seyreden turizm talebi, tesislerin kullanıcı sayısının sınırlı olması, alt yapı imkanları, mesafe, zaman ve fiyat enerji maliyetlerinin yüksekliği finansman sorunu bölgeye özel fonların oluşturulmaması, sermayenin rant alanlarına yönelmesi gibi sorunların mevcut olduğu söylenebilir. Ayrıca konaklama imkanlarının sınırlılıkları, seyahat acentalığı-tur rehberliği kırsal turizm hizmeti verecek olan rehberlik hizmetlerinin gelişmemesi, algılanan hizmet kalitesinde yetersizlikler turizmde nitelikli işgücü yetersizliği diğer sorunlar olarak görülebilmektedir (Koşan, 2008, s. 515-525; Sever, 2008, s. 543-556; Bektaş, Demirkaya, Yıldırım ve Arslan, 2008, s. 557-562).

Sonuç ve Öneriler

Turizm birçok endüstrinin birleştiği bir kümedir ve başarılı olmak için çeşitli kurum ve kuruluşların geniş bir koordinasyonuna ihtiyaç duyar. Turizm sisteminin başlıca elemanları; bilgi yönlendirme, turist, ulaşım, çekicilik, hizmet ve imkânlardır. Kırsal turizm ve rekreasyon aktivitelerinin geliştirilmesinde erişilebilirlik, tabii kaynaklar, çekicilik, sosyal ilişkiler konusunda gelişim kaydedilmesi gerekir. Mezraların restore edilmesi, mezralarda konaklama ve dinlenme tesislerinin olması, endemik bitki potansiyeli ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bisiklet tur güzergah yollarının düzenlenmesi Korumaya alınan alanlara yönelik denetimin sağlanması, türbe ve medreselerin harap ve bakımsız durumda bırakılmadan restore edilmesi, konaklarda yenileme ve tanıma çalışmaları yapılması gerektiği söylenebilir. Yaylalar yayla turizmüne uygun hale getirilmelidir. Uygun bulunan köylerde ekolojik tarım bahçeleri, çiftlikler oluşturulabilir. Çekiciliklere ulaşım çok zordur. Çekiciliklerin etrafı bakımsızlıktan kurtulmalıdır. Tahirbatlar geri dönüşümü imkânsız hale getirmiştir. Kalesi yürünebilir, ulaşılabilir, seyredilebilir, bir müze oluşturularak sergilenilebilir özelliklere uygun hale getirilmelidir. İlçede altyapı yetersiz ve tani-

ma eksikliğidir. İspirin doğal sosyal ve beşeri kaynakları konusunda detaylı bir envanter çalışması yapılmalıdır. Su, su kaynakları bölge için en önemli çekim kaynaklarından birisidir. Eski hanlar turizme kazandırılmalıdır. Hizmetin geliştirilmesi: konuk deneyimini yükseltmek, güvenlik gelişmeleri, insan teması, yeşil sınırlar. Tarihi konakların pansiyona çevrilmesi turizmi canlandırma-ya yetmemektedir. Sermaye üretken rant alanları yerine rant alanlarına yönelmesi ve uygulamaya kurulumları hazırlanması gerekmektedir. Etkin bir toplum eğitimi sayesinde turizm bilinci oluşturulmaya çalışılmalıdır. Meslek yüksekokulunda bir turizm ve otelcilik gastronomi ve seyahat işletmeciliği programlarından oluşan bir uygulamalar yapılabilecek ön lisans eğitimi oluşturulabilir. Son olarak İspir ve Pazaryolu'nu kapsayacak turizm master planının üniversiteler, yerel yönetimler, kültür ve turizm müdürlükleri, sanayi ve toplum işbirliğiyle hazırlanması ve uygulamaya konulması; bölgenin turizm potansiyelinin doğru belirlenmesi ve gelişimi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- A.Kozak, M., & Bahçe, A. (2012). Özel İlgi Turizmi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Akteur, A. M. (2008). İspir ve Çevresindeki Kültür Varlıkları. İspir-Pazaryolu Tarih, Kültür ve Ekonomi Sempozyumu (s. 35-58). Erzurum: 26-28 Haziran 2008, İspir-Erzurum. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara.
- Alpago, H., & Koç, E. (2016). Turizmin Ekonomik Etkilerini Ölçen Yöntemler. Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 157-163.
- Aslan, M. (2010). Turizmin Türkiye'nin Ödemeler Dengesine Etkisinin Analizi. Kültür ve Turizm Bakanlığı (Uzmanlık Tezi).
- Avcıkurt, C. (2015). Turizm Sosyolojisi Genel ve Yapısal Yaklaşım. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Avcıkurt, C., & İlban, M. O. (2016). Avrupa Birliğinde Turizm ve Türkiye. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bektaş, S., Demirkaya, A. K., Yıldırım, A., & Arslan, M. (2008). Eysel Atıkların Çoruh Nehrinde Meydana Getirdiği Kirliliğin Bazı Parametreler Yönünden İncelenmesi. İspir-Pazaryolu Tarih, Kültür ve Ekonomi Sempozyumu (s. 557-562). 26-28 Haziran 2008, İspir-Erzurum. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara.
- Çakmakçı, R., Erdoğan, Y., & Ayyıldız, F. (2008). Yukarı Çoruh Havzasının Eko ve Botanik Turizm Potansiyeli. İspir-Pazaryolu Tarih, Kültür ve Ekonomi Sempozyumu (s. 457-476). Ankara: 26-28 Haziran 2008, İspir-Erzurum. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara.
- Dinçer, M. Z., Yozcu, S., & Gedik, S. (2015). Turizmde Temel Kavramlar. O. Akova, İ. Kızıllırmak, & H. Tanrıverdi (Dü) içinde, Turizm İşletmeciliği Temel Kavramlar ve Uygulamalar (s. 1-26). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Dolmacı, N., & Bulgan, G. (2013). Turizm Etiği Kapsamında Çevresel Duyarlılık. Journal of Yasar University, 29(9), 4853-4871.
- Hazar, A. (2016). Çağdaş Değişimler ve Yenilenen Mevzuatlar Çerçevesinde Genel Turizm (2. b.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- İçöz, O., & Kozak, M. (2002). Turizm Ekonomisi. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Koşan, A. (2008). İspir ve Çevresinin Sürdürülebilir Turizm Açısından Değerlendirilmesi. İspir-Pazaryolu Tarih, Kültür ve Ekonomi Sempozyumu (s. 515-525). 26-28 Haziran 2008, İspir-Erzurum. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara.
- Kozak, N., Akoğlan Kozak, M., & Kozak, M. (2012). Genel Turizm İlkeler-Kavramlar. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozak, N., Akoğlan Kozak, M., & Kozak, M. (2015). Genel Turizm İlkeler-Kavramlar. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Olalı, H. (1990). Turizm Politikası ve Planlaması. İstanbul: İşletme Fakültesi Yayını.
- Özer, S., Sezen, I., Demircan, N., & Demir, M. (2008). İspir İlçesinin Ekoturizm Potansiyeli Yönünden Değerlendirilmesi. İspir-Pazaryolu Tarih, Kültür ve Ekonomi Sempozyumu (s. 477-490). 26-28 Haziran 2008, İspir-Erzurum. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara.
- Sever, R. (2008). İspir ve Pazaryolu İlçelerinde Yapılacak Barajlar ve Çevresel Etkileri. İspir-Pazaryolu Tarih, Kültür ve Ekonomi Sempozyumu (s. 543-556). 26-28 Haziran 2008, İspir-Erzurum. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara.
- Şimşek, Ö., & Güreşçi, E. (2008). İspir'de Kırsal Turizm ve Onemi. İspir-Pazaryolu Tarih, Kültür ve Ekonomi Sempozyumu (s. 527-532). 26-28 Haziran 2008, İspir-Erzurum. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2007). Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı 2007-2013. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- TURSAB. (2016, 01 09). Türkiye'nin yatak kapasitesi 1966-... http://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler/turistik-tesis-ve-isletmeler/turkiyenin-yatak-kapasitesi-1966-77.html adresinden alındı.

